

Yayın Geliş Tarihi: 05.08.2020

Yayına Kabul Tarihi: 02.12.2020

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (Chicago 17. Sürüm):
Aslan, Taner; "Van Ermeni Murahhasa Vekili Altciyan Kirkor'un Layihası Üzerine Bazı Düşünceler." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 67 (2020): 83-114.

Araştırma Makalesi

VAN ERMENİ MURAHHASA VEKİLİ ALTCIYAN KIRKOR'UN LAYİHASI ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

(SOME THOUGHTS ON THE REPORT OF THE VAN
ARMENIAN DELEGATE ALTCIYAN KIRKOR)

Taner ASLAN*

Öz: *Van doğumlu olan Altciyan Kirkor, Muş ve Van Ermeni Murahhasa Vekilliği görevlerinde bulunmuş; Van Murahhasa Vekilliği görevindeyken de istifa etmiştir. Kirkor Efendi Muş Murahhasa Vekilliği görevindeyken Anadolu ıslahatından sorumlu komiserlere, devletin kötü muamelede bulunduğunu iddia ettiği bir layiha göndermiştir. Van Ermeni Murahhasa Vekilliği görevindeyken Ermeni komitacılarının faaliyetlerini önlemek amacıyla yürütülen operasyon kapsamında bazı Ermeni din adamları da gözaltına alınmıştır. Kirkor Efendi, bu uygulamaları içeren bir layiha kaleme alarak, Van Heyet-i Teftişiyesine göndermiştir. Bu çalışmada söz konusu layiha Osmanlı arşiv belgeleri ışığında ele alınmıştır.*

Anahtar Kelimeler: *Van Vilayeti, Altciyan Kirkor, Murahhasa, Ermeni Meselesi, Layiha.*

Abstract: *Altciyan Kirkor who was born in Van, served as the Armenian Delegate of Muş and Van, and resigned while he was the delegate of Van. When he was the delegate of Muş province, he sent a report to the officers who were responsible from reforms in Anatolia, in which he makes a claim*

* ORCID: 0000-0002-8207-3224
Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
taneraslan@aksaray.edu.tr.

on the ill treatment of the government. While he was the Armenian Delegate of Van, some members of Armenian reverends were detained as part of the operation carried out to prevent the activities of the Armenian Secret Society. Kirkor Efendi wrote a report about those events and sent it to the survey mission of the Van province. In this article, the mentioned report is being studied in the light of Ottoman archive documents.

Keywords: *Van Province, Altçıyan Kirkor, Delegate, Armenian Issue, Report.*

Giriş

Bu çalışmanın konusunu Van Ermeni Murahhasa Vekili Altçıyan Kirkor'un Van Heyet-i Teftişiyesine gönderdiği layihasının değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Çalışmadan, Van Valisi Hamid Paşa'nın Van'da Ermeni milliyetperverlerin devlet aleyhinde yaptıkları faaliyetlere karşı, devletin iç güvenliğini tesis etmek amacıyla yürüttüğü operasyonların, Van Ermeni Murahhasa Vekili Altçıyan Kirkor tarafından Van Teftiş Heyetine sunulan layihada ele alındığı ve tenkit edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu layihada Valinin uygulamalarına itiraz ve buna dair talepler ele alınmıştır. Çalışma, adı geçen layihada yer alan iddiaların Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmesini amaçlamaktadır. 21 Ocak 1888 (7 Cemaziyelevvel 1305) tarihinde kaleme alınmış olan söz konusu belgede, Van Ermeni Patrik Vekili Tatyos ile Ruhanî Meclis Azaları ve Cismânî Meclis Azalarının isimlerine de yer verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Ermeni meselesi genellikle Berlin Antlaşmasıyla başlatılır.¹ Uluslararası bir antlaşma metninde Ermenilere dair bir maddeye yer verilmesi söz konusu meseleyi beynelminel bir konuma getirmiştir. Bu antlaşmadan önce Osmanlı Devleti'nde Ermenilerde milliyet düşüncesinin tedrici olarak gelişmeye başladığı söylenebilir. Zira Osmanlı ülkesinde Balkanlarda gayrimüslimlerin ihtilal hareketlerine benzer teşebbüslerin Ermenilerde de baş gösterdiği söylenebilir. Yapılan birtakım faaliyetlerin buna dair bazı ipuçları verdiği belirtilebilir.

Van'da Yedikilise adıyla bilinen Varank Manastırı'nda Mugurditch Khrimian'ın 1859 yılında *Artsvi Vaspurakan* (Van Kartalı) adıyla bir gazete neşretmesi, bu gazetenin bazı nüshalarında Ermeni gençlerinde milli hisleri doğuracak, geliştirecek ve güçlendirecek yazılara yer verilmesi, Ermenilerde bu düşüncenin çok daha önce başladığını ortaya koymaktadır.² Ayrıca Ermenilerde milli bilincin oluşmasına 1862 yılında Babıalı'nın onayladığı Ermeni Milli Nizamnamesinin etkili olduğu ileri sürülebilir. Zira bu nizamnamenin Ermenileri devlet içinde önemli bir mevkiye getirdiği söylenebilir.³

1 Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2001): 28; Erdal İter, *Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytin İşyanları* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988): 37.

2 Erdal İter, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, (Ankara: A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1996): 40; Richard G. Hovannisian, *Armenian Van/ Vaspurakan* (California: Mazda Publishers, 2000): 136; Tuncay Ögün, "Van'da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri," *Türk Kültürü*, Sayı: 462, (Ekim 2001): 591. (590-606); Ergünöz Akçora, *Van ve Cevresinde Ermeni İşyanları* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994): 44. Yavuz, Vağarşap Seropyan'a dayanarak bu gazetenin İstanbul'da kurulduğu bilgisini paylaşır. Bkz. Fikretin Yavuz, "Ermeni Kimliğinin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Hirimyan." *Akademik İncelemeler*, Sayı: 1 (2007): 262.

3 Remzi Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri," *19. Yüzyılda Büyük Devletlerin Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri Sempozyumu* 4, (Kayseri:Erciyes Üniversitesi, 22-24 Mayıs 2008): 61-80, 61; Özlem Karasandık, "Ayrılkıç Ermeni Siyasal Örgütlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin İlk Önlemleri ve Eleştiriler," *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 16-17, (Kış 2004 - İlkbahar 2005).

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altındaki toplumlara adaletle hükmetmiş, her türlü münasebeti de adil prensipler üzerine inşa etmiştir.⁴ Hususiyetle egemenliği altında bulunan Ermeni toplumu da bu yönetim anlayışından nasibini alarak, adaletle ve hoşgörülle idare edilmiştir. Bundan Ermeni milleti en ziyade istifade eden topluluk olmuştur. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti Ermeni toplumunu “millet-i sadıka” olarak nitelendirmiş⁵, onların sadakati karşısında da devlet Ermenilere birtakım imtiyazlar vermiştir. Bu durum onların belirli bir sosyal sorun ortaya çıkartmasına yol açmamıştır.⁶ Söz konusu imtiyazlar ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda tezahür etmiştir. Bu ayrıcalıkların onları sosyo kültürel ve ekonomik bakımdan Avrupa toplumları ile mukayese edilemez duruma getirdiği söylenebilir. Sosyal hayatlarına hiçbir biçimde müdahale edilmeyen Ermeniler, kendilerine tanınan ayrıcalıklarla, tarihlerini, kültürlerini ve lisanlarını muhafaza etmişlerdir.⁷ Bu durum millet olarak bozulmalarını engellemiştir.⁸

Ermeni murahhasasının muhtelif konuları ihtiva eden layihasında, bu hakikatten bahsederek, devletin kendilerini beş yüz yıldır himaye ettiğini, ekonomik, kültürel ve dini açıdan birçok ayrıcalıklara sahip olduklarını söylemektedir. Bu himaye sonucu Ermenilerin kiliselerine, lisanlarına ve okullarına muvafık olduklarını belirterek, devlete şükranlarını sunmaktadır. Ermenilerin Osmanlı himayesinde adalet, hoşgörü ve iktisadi refaha sahip olduklarından da övünçle bahsetmektedir.⁹ Bu durum sadece Ermeni Murahhasasının söz konusu layihısından başka muhtelif eserlerde de ortaya konmaktadır. Megerditch Dadian ve Michael Warandian gibi Ermeni yazarların da bu duruma dikkat çektikleri görülmektedir. Söz konusu yazarlar, Osmanlı Devleti’nin geniş hoşgürüsü ve adalet anlayışı sayesinde Türkiye Ermenilerinin iktisadi, sosyal, dini ve kültürel açıdan son derece büyük kazanımlar elde ettiklerini, Rusya Ermenilerine göre aralarında önemli farkların olduğu gerçeğini ortaya koymaktadırlar. Osmanlı Ermenilerinin sosyo kültürel durumlarını çok iyi inceleyen yazarlar, dini açıdan son derece özgür

4 Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi* (İstanbul: Risale, 2006): 24. Osmanlı adaleti hakkında geniş bilgi için bkz Ahmet Lütfi, *Osmanlı Adalet Düzeni* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1997).

5 Abdurrahman Şeref bu konuda şu tespiti yapar: “Türklerle et - kemik misali hem halk hem menfaat hem nasip oldular. Bu itibarla Devletle - Ermeniler arasında ciddi bir güven duygusu mevcut idi.” (Bkz. Bayram Kodaman, “II. Abdülhamit ve Kürtler - Ermeniler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi (SDU) Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21 (Mayıs 2010): 132.)

6 Recep Cengiz, “Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım,” *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler 4* (Kayseri: Kayseri Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009): 10.

7 Salahi R. Sonyel, *Osmanlı Ermenileri* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009): 35-36.

8 Halil E. Avcı, *İngiliz-Ermeni İttifakı* (İstanbul: Paraf Yayınları, 2010): 164.

9 BOA, YPRK.AZN, 4/10-1.

olduklarının, dini kurumlarının da özerk olduğunun altını çizmektedirler.¹⁰ Osmanlı Ermenileri ile ilgili Meclis-i Mebusan'daki Ermeni mebuslarının gözlemleri de bu durumu doğrulamaktadır. Ermeni mebuslar, Ermenilerin Osmanlı Devleti'nde güven, emniyet ve refah içinde yaşadıklarını, bu sebeple Osmanlı Devleti'ne borçlu olduklarını savunmaktadırlar.¹¹

Ermenilerden başka Avrupalı yazarlar ve devlet adamları da Osmanlı hoşgörüsünden bahsetmektedirler. Toynbee ve Waugh gibi İngiliz yazarlar Türklerin Ermenilere hoşgörüyle yaklaştığını, adaletle yönettiklerini belirtmektedirler. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord George Leveson-Gower Granville ise Ermenilerin kültür, ırk ve tarihlerinin devamlılığını Türklere borçlu olduklarını vurgulamaktadır.¹²

Van Ermeni Murahhasa Vekili Altçıyan Kirkor'un Raporu

Van doğumlu olan Ermeni Murahhasa Vekili Altçıyan Kirkor, Van Murahhasa Vekilliği görevine gelmeden önce Muş Ermeni Murahhasa Vekilliğinde bulunmuştur. Burada görev yaptığı dönemde arşiv kayıtlarında onun Ermeni ihtilal fikirlerine sahip olduğu ve bu fikirlerin yayılması ve taraftar bulması için faaliyetlerde bizzat bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin söz konusu Murahhasa hakkında, devlet aleyhine faaliyetler içerisinde yer aldığı iddiasıyla rapor hazırladığı, arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.¹³ Kirkor Efendi Muş Ermeni Mutasarrıflığı görevindeyken Anadolu ıslahatına memur komiserlere, devletin kötü muamelede bulunduğunu iddia ettiği bir rapor göndermiştir.¹⁴ Söz konusu layiha onunla ilgili Osmanlı makamlarında soru işareti uyandırmıştır.

Altçıyan Kirkor, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin raporuna rağmen Van Ermeni Murahhasa Vekilliğine tayin edilmesi oldukça dikkat çekici ve düşündürücüdür. Murahhasa Vekilinin Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Ermeni olduğunu gösterme amacında olduğu göz önünden kaçmamaktadır. Ancak 1887 tarihinde Van'da Ermeni rahip ve dini mabetlere yapılan baskınlar üzerine Van Teftiş Heyetine bir layiha göndermiştir. Murahhasa vekilinin kaleme aldığı layihanın devletin aleyhine olduğuna ve onun hakkında tahkikat yapılmasının gereğine dair müsaade istenildiği görülmektedir. Sadarete

10 Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, 35-36.

11 Sabahattin Özel, *Millet-i Sadıka Ermeniler* (İstanbul: Tasam Yayınları, 2005): 12.

12 Sonyel, *Osmanlı Ermenileri*, 36.

13 BOA, DH.MKT., 1502/ 32.

14 BOA, Y.PRK.UM., 11-73. Bu layiha 12 sayfadan ibarettir.

gönderilen yazıda Murahhasa vekilinin “Efkar-ı Muzırır” kapsamında tavsif edilen layiha içeriğinin devlet aleyhine fikirlere sahip olduğu hususu yer almaktadır. Murahhasa vekilinin zararlı fikirlere sahip olduğunun bilinmesine rağmen hakkında tahkikat yapılmadığını, zaruret durumunda tahkikat yapılmasına dair Sadaret’ten izin istenildiği görülmektedir.¹⁵ Kirkor Efendi’nin hakkında tahkikat yapılacağına dair bilgisi olduğundan olsa gerek Van Ermeni Murahhasa Vekilliğinden istifa etmiştir. İstifasını sunmasına rağmen Van’dan ayrılmaması üzerine Van Vilayetinden Adliye ve Mezahib Nezareti’ne gönderilen yazıda Murahhasa vekilinin bir an evvel Van’dan İstanbul’a çağrılmasının lüzumuna ve onun yerine murahhas vekili olarak seçilecek kişinin devlet aleyhinde faaliyet yürütüp yürütmediğinin araştırılmasının gereğine değinilmektedir.¹⁶ Layihanın 1888 tarihinde kaleme alınmış olması, ihtiva ettiği konuların bu tarihten önce görev yapan Vali Hamit Paşa döneminde vuku bulduğunu ortaya koymaktadır. Layihada ele alınan konular şu başlıklarda altında toplanabilir:

a. Kirkor Efendi'nin Osmanlı Devleti'ne Bağlılığı

Altçıyan Kirkor, Van Valisinin uygulamalarını eleştirdiği layihasında zaman zaman “haddim olmayarak” gibi sözlerle nazik üslup kullandığı görülmektedir. Valinin gayr-i hukuki uygulamalar yaptığını ileri sürerek, Padişahın adaletine sığınmaktan başka çarelerinin olmadığını vurgulamak suretiyle, mağdur olduklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Layihasının girişinde Osmanlı Devleti’ne bağlı bir Ermeni vatandaşı olduğunu övünçle dile getirmektedir. Ermeniler arasında başgösteren politika meselesini tasvip etmediğini ve Ermeni milliyetçileri arasına mesafe koyduğunu belirtmektedir. Ermeni milliyetperliği peşinde olanların fikirlerini ve faaliyetlerini “sahte milliyetperverlik” olarak tavsif etmektedir. Ancak layiha bütün olarak değerlendirildiğinde, layihanın bu düşüncesine dair bazı soru işaretleri uyandırdığı görülmektedir. Yine de Ermeni ihtilal düşüncesine sahip olanları ve bu düşünceden mülhem başlatılan ihtilal hareketlerini kabul etmediğini ifade etmesi önemsenmelidir.

Murahhasa Vekili, özellikle Osmanlı Devleti’nin egemenliği altında emniyet ve güven içinde yaşadıklarını, bu bağlamda Ermenilerin de Osmanlı Devleti’ne sadakatle bağlı kaldıklarını, bu sadakatlerinden dolayı da “millet-i sadıka” olarak isimlendirildiklerini söylemektedir. Murahhasa Vekilinin “şeref-i tabiiyetiyle müftehir olduğumuz Osmanlı Devleti” sözü dikkatlerden

15 BOA, DH.MKT., 1507/105.

16 BOA, DH.MKT., 1513/110.

kaçmamaktadır. Layihada, Ermeniler arasında baş gösteren ve “politika meselesi” olarak tabir ettiği Ermeni müfsid hareketlerinde bulunanlarla, ayrıca Van Ermeni ruhani ve cismanileri arasına bir mesafe koyulmaya çalışıldığı da görülmektedir. Ancak söz konusu politik eylemlere karışanlardan bazılarının sahip çıkılması bir çelişki uyandırmaktadır.

Murahhasa Vekili Van'da Ermeni milliyetçilerinin ihtilal fikirlerini ve faaliyetlerini “sahte milliyetperverlik” olarak nitelendirmektedir. Harekette bulunanları tasvip edilmediği görülmektedir. O, Ermenileri zora sokacak devlet aleyhtarı faaliyetler içine girmekten kaçındıklarını, fesat fikirlere sahip olanları ise hükümete bildirerek tard ve tedib edilmelerini sağlamalarıyla devlete olan sadakatlerini gösterdiklerini belirtmektedir. Kendilerinin asla devletin zararına yol açacak fikir ve eylemlere taraf olmadıklarını, olsalar Portakalyan ile birlikte bu amaç ve faaliyetlerde bulunanları hükümete ihbar etmelerinin söz konusu olamayacağını ifade ederek, devlete sadık kaldıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Ayrıca bu tür fikirlere sahip olanları barındırmadıklarına da yer vermektedir. “Van'da bulunan bu millet-i sâdika kullarının eğerçi Portakalyan'ın efkâr-ı fesâd-cuyanenesi nazar-ı hoşnuduyla telakki idüb ona etbâ' veya iştirakimiz vâkî' olmuş olsa idi zaten evvelce kendüsünü muhafaza itmemiz ve hâl ve fiil-i gayr-i lâyikasını hükümete ve patrikhanemize arz ve şikayetle memleketden tard ve te'bid itmemekliğimiz lazım gelürdü.” “Hiçbir hâl ve hareketine meyl ü rızâ ve iştirakımız şöyle dursun iltifât dahi itmediğimiz zahirdir.” diyerek zararlı fikirlere iştirak etmediklerini belirtmektedir. Van'a eğitim ve basın yayın faaliyetleri maksadıyla gelen ancak bu amacını aşan ve Ermeni ihtilal fikirlerini Ermeni gençlerine aşıladığı anlaşılan Mıgırdıç Portakalyan ile birlikte Dacad Naman ve Nazanyan Karabet'i birlikte zikretmektedir. Bunların Ermeni ihtilal hareketi içinde yer aldığını kabul etmektedir ancak Mıgırdıç Portakalyan'ı Van'a getiren ve onunla birlikte hareket ettiği anlaşılan sabık Ermeni Patriği Krihimian Miğhirditch'dan bahsetmeyerek onu bu faaliyetlerin dışında tutması, düşündürücüdür.¹⁷

b. Eğitim Öğretim Faaliyetlerine Bakışı

Ermeni milliyetçileri ihtilal fikirlerinin yayılmasında eğitim öğretim faaliyetlerinin en etkili vasıta olduğunu anladıklarından / bildiklerinden olsa gerek, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde bu amaca hizmet eden okullar açmışlardır.¹⁸ Bu okulların finansmanının büyük çoğunluğu Ermeni şirketleri

17 BOA, YPRK.AZN, 4/10-1.

18 Feridun Eser, “Ermeni Milli Uyanışı ve Örgütlenme Faaliyetleri,” *Yeni Türkiye* 60 (2014): 4.

tarafından karşılanılmaktaydı. İstanbul'da bu maksada binaen kurulan şirketlerden Araratyan Şirketi Darülmualimin adıyla Van'da bir okul açılmasına ön ayak olmuştur.¹⁹ Ancak bu okulun açılmasında sabık Ermeni Patriği Krihimian Mighirditch'in etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Krihimian'ın bu okula Ermeni milliyetçilerini getirdiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Okulun müdürlüğüne Portakalyan Mighirditch'in (Mıgırdıç) (1848 - 1921) getirilmesi tesadüfî görülemez.²⁰ Ayrıca bu okula öğretmen olarak atanan Arslanyan'ın da Ermeni milliyetperverlerinden olması da bu ihtimali güçlendirmektedir. Krihimian'ın Portakalyan'la birlikteliği sadece eğitim faaliyetleriyle sınırlı kalmamış, Van'da bir basımevi de kurmuşlardır.²¹

Portakalyan söz konusu Ermeni okuluna müdür atanmadan önce Van'ın Kendirci Mahallesi'nde bulunan bir Ermeni okulunda öğretmenlik yapmıştır. Burada *Manzume-i Efkâr* adında bir gazete çıkartmıştır.²² Portakalyan, Van'da ihtilal fikirlerinden dolayı Marsilya'ya kaçarak orada çıkarttığı *L'Armenia* isimli gazete aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmüştür.²³ Bunun yanı sıra Van'a gönderdiği mektuplarla ihtilal fikirlerini yayma teşebbüsünde bulunmuştur.²⁴ Portakalyan etkileyici bir hitap gücüne sahip olduğundan Ermeni gençleri üzerinde de nüfuz sahibiydi. Ermeni milliyetçiliği ile yetiştirdiği gençler, Ermeni ihtilal hareketlerinde rol oynamışlar, bunlardan dokuzu Van'da 1885 yılında Armenekan Cemiyeti'nin kurulmasında etkili olmuşlardır.²⁵

Murahhasa Vekili, Van Ermeni cismani ve ruhanilerinin Portakalyan'ın faaliyetlerinden rahatsız olduklarından dolayı bizzat kendilerinin onu ihbar ederek ikinci defa "tard ve tedib" edilmesini sağladıklarını ileri sürmektedir. Bu ihbarlardan, Van'da bütün Ermenilerin devlet aleyhinde olmadıklarını ortaya koymak istediği sonucu çıkarılabilir.²⁶ Ancak Portakalyan'la birlikte hareket eden ve meclis idare azalığına tayin olunan Nazanyan Karabet'in bu durumuna açıklık getirmediği görülmektedir. Zira Ermeni ihtilalcileriyle birlikte hareket ettiği bilinen bir kişinin bu tür bir göreve atanması düşündürücüdür. Özellikle Portakalyan'ın İstanbul'dan Van'a gelmeden önce Nazanyan Karabet'le görüşmesini Murahhasa Vekilinin kaleminden öğrenmekteyiz. Tard ve tedib edilen bir kişinin Van'a gelmeden önce meclis idare azası olan bir kişiyle muhabere etmesi izaha muhtaç

19 BOA, Y.PRK.UM., 9/52, 2

20 BOA, MF.MKT, 85/73.

21 BOA, MF.MKT, 85/73; BOA, Y.PRK.UM., 9/52, 2.

22 Söz konusu gazetenin 7 Haziran 1293 tarihli 3480. nüshasında Osmanlı ordusuna yönelik menfi yazısı üzerine gazete İdare-i Örfiye Kanunu gereğince iki ay kapatılmıştır. (bkz. BOA, DH.MKT., 1346/77.)

23 BOA, Y.PRK.AZN., 4/5, s. 3; BOA, DH.MKT., 1347/101.

24 BOA, DH.MKT., 1601/34.

25 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010): 128.

26 BOA, YPRK.AZN, 4/10-2.

gözükmektedir. Portakalyan'la arkadaşlarının devlet aleyhine faaliyetlerinin bertaraf edilememesinden Van yönetimini itham etmektedir. Esaslı bir tedbir alınamaması nedeniyle önlenemediğini ileri sürmektedir.

Murahhasa Vekili, söz konusu kişilerin Millet Meclisi azalarının toplantı halindeyken meclisi bastığını ve şiddete başvurduklarından, Tabur Ağası Derviş Paşa'nın bir bölük asker ile zamanında olaya müdahale etmesiyle kurtulduklarından bahsetmektedir. Bu durum Ermeni milliyetperverlerinin Millet Meclisi azalarına gözdağı vermek amacı taşıdığı şeklinde değerlendirilebilir. Murahhasa Vekili, hayatlarına kast edildiğini belirttiği bu baskını "emsâli namesbû" olarak nitelemektedir.²⁷

c. Ermeni Milliyetperverlerine Yönelik Uygulamalara Bakışı

Murahhasa Vekili, Politika Tahkîkât Komisyonu Başkanı Tabur Ağası Derviş Paşa'nın başkanlığındaki heyetin Ermeni ihtilal düşüncesi ve faaliyetleri kapsamında kiliselerin ve manastırların da arasında bulunduğu Ermeni hane ve dükkânlarında operasyon yapmasını eleştirmektedir. Murahhasa Vekili, kilise ve manastırların tahkikata uğramasını tenkit etmiş olsa da, Derviş Paşa'yı tahkikat yapmaya bilgi ve bulguların sevk ettiğini arşiv kayıtlarından takip edebilmekteyiz. Özellikle dini mabetleri hedef alan bir uygulamanın söz konusu olduğu düşünülemez. Zira Osmanlı Devleti yüzyıllardır Ermenilere dini özgürlüklerini verdiği gibi mabetlerine de özerklik vermiştir. Burada devletin mukadderatı ile ilgili bir dizi menfi hadiselerin meydana gelmiş olmasının söz konusu mabetlerde arama yapılmasına yol açtığı söylenebilir. Aksi takdirde durup dururken Ermenilerin kutsallarında arama yapılmasının keyfilikle bağdaştırılacağı düşünülemez. Derviş Paşa'yı harekete geçiren nedenin, bazı ruhanilerin devlet aleyhine yaptığı faaliyetlere dair ihbarların değerlendirilmesi olduğu ihtimali güçlüdür. Özellikle 1878 tarihinden itibaren uluslararası diplomaside devleti güç durumda bırakacak bir uygulamanın ancak güçlü delillerin elde edilmesiyle yapılacağını akılda tutmak gerekmektedir. Söz konusu tahkikatta aralarında Hankiyan Ohannes, Mıgırdıç, Karabet Bitlisyan, Terlemezoğlu Ohannes, Paragamyan Ohannes ve Kemişyan Karabet'in de bulunduğu ruhani ve cismanilerin görev yaptıkları yerlerde ve evlerinde yapılan aramada evrak-ı muzırralara rastlanıldığı görülmektedir. Bu yasak yayınların gizli yerlerde bulunması dikkat çekicidir. Aynı zamanda ihbarlar arasında yer alan Tanil Rahibi ile Varank Manastırı Reisi Ruhaniyesi Terziyan, görev yaptıkları yerlerde yapılan araştırmalarda gayr-i yasal yayınları buldurmak suçlamasıyla gözaltına alınarak sorgulanmışlardır.²⁸ Bu durum

27 BOA, YPRK.AZN, 4/10-2.

28 BOA, Y.PRK.A., 4/89.

Ermeni Murahhasa Vekilini harekete geçirmiş, mabetlere yapılan baskınları kanuna aykırı olarak nitelendirerek, Ermeni cemaatinden yüzlerce imza toplayarak Van Heyet-i Teftişyesi'ne başvuruda bulunmuştur.²⁹

Murahhasa Vekilini politika meselesinden dolayı iki yıldır devam eden uygulamaların sonlandırılmasını hükümetten talep etmiştir. Yedi Kilise Manastırı başta olmak üzere Ermenice yayın yapan gazete ve matbaalarda denetleme yapılmasından rahatsızlık duyduğunu belirtmekte ve söz konusu matbaalardan incelenmek üzere alınan matbu evrakların incelenmek üzere alınmasının sonlandırılmasını istemektedir.³⁰ Ancak Yedi Kilise Manastırı matbaası başta olmak üzere diğer matbaa ve gazetelerde yapılan aramalarda ele geçirilen evrakların murahhasın talebini destekler nitelikte olmadığı anlaşılmaktadır. Yedi Kilise adıyla bilinen Varank Manastırı'nda yapılan aramalarda Ermeni halkını ihtilale teşvik eden muzır fikirler ihtiva eden risale ve broşürlerin ele geçirilmesi aramaların geçerli bir sebebe dayandığını ortaya koymaktadır. Aramalarda elde edilen Arzu-yı Vaspurakan adındaki muzır risale buna örnektir. Bu risale içinde Ermeni Patrikhanesinin Meclis-i Ruhaniyesi Reisi Karkin Servastiyan piskoposun muzır bir makalesinin yer alması oldukça düşündürücüdür. Van Vilayetinden Yaver-i Ekrem Dilaver Paşa'ya gönderilen yazıda piskoposun Ermeni komite üyeleriyle işbirliği içinde olduğuna dair bilgiye rastlanılmaktadır. Adı geçen piskopos Osmanlı aleyhine yazdığı makalesinden dolayı görevinden azledilmiş, daha sonra da gözaltına alınmıştır. Piskoposun görevden el çektirilerek gözaltına alınması gerekçeleriyle birlikte Patrikhane Meclis-i Ruhaniyesi Riyasetine tebliğ edildiği görülmektedir.³¹

Bazı Ermeni şirketlerince Ermeni çocuklarının eğitimlerini sağlamak maksadıyla açılan Ermeni okulları kapandıktan sonra mühürlerinin kaybolmasının birtakım sahtekârlıklara yol açtığı üzerinde durulmaktadır. Murahhasa Vekilinin verdiği bilgiye göre söz konusu mühürlerden birinin politika meselesinden dolayı mahkûm olan Çarıkçıyan kardeşlerden Manok Efendi'nin üzerinde olduğu bilgisi paylaşılmaktadır. Bu bilgi ile söz konusu okulların mühürleriyle yapılacak herhangi bir yazışmanın hukuk dışı olduğu belirtilerek, bundan mülhem okulları bü tür menfi durumlarla anılmasının önüne geçilmek istenildiğini ortaya koymaktadır.

Murahhasa Vekilinin politika meselesi olarak addettiği Ermeni ihtilal teşebbüsü içerisinde yer alan Ermeni ihtilalcilerine yönelik operasyonlara

29 BOA, Y.PRK.AZN., 3/73.

30 BOA, YPRK.AZN, 4/10-3.

31 BOA, DH.MKT., 1641/99; BOA, DH.MKT., 1617/46.

muhalefet ettiği görülmektedir. Onun Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı olduğunu belirtmesi ile devletin egemenlik haklarına muğayir hal ve hareketler içerisinde bulunarak ihtilal fikirleri yayan Ermeni ihtilalcilerinin gözaltına alınmaları ve yargılanmalarına gösterdiği tepki çelişmektedir. Murahhasa Vekilinin ihtilal fikirleri yaymak ve buna dair teşebbüsler içerisinde yer almak maksadıyla emniyet güçlerinin takibatı sonucu gözaltına alınan Natanyan Karabet ve kardeşi Hiçador'a sahip çıktığı, dahası söz konusu kardeşlere yapılan göz altılarının hukuksuz bir şekilde yapıldığını iddia ettiği görülmektedir. Polis kayıtlarından aralarında bulunduğu Avadis Pertevyan Karakin Paçestçıyan'ın Ermeni komite üyeliği iddiasıyla gözaltına alındıkları anlaşılmaktadır.³²

Murahhasa Vekili, murahhashaneye verilen istidalar ve isnadlara dayandırarak, yapılan uygulamalara dair eleştiriler yöneltmektedir. Kendisine verilen bir istidadan mülhem layihada yazdığı şu cümle Ermeni ihtilal komite üyelerine yönelik operasyonlar, gözaltılar ve yargılamalara dair yaptığı eleştirileri izaha muhtaç bıraktığını göstermektedir. "Yedikilisâ'da dahi bir takım eşyalar zâyî' olduğu işidilmiştir." Burada işidilmiştir sözleriyle yapılan uygulamalara eleştirilerin yapılması gerçeklerden uzak bir görüntü çizdiğini düşündürdüğü gibi olayların gerçeği yansıttığına dair soru işaretleri uyandırmaktadır.

Lahiyada, Ermeni milliyetçileri ve propagandistleri arasına mesafe konulduğu belirtilmiş olsa da arşiv belgelerinde verilen bilgiler bunun aksini göstermektedir. Yine de ihtilal hareketlerine teşebbüs eden ve bunu öven ve uygulamaya geçirmek için taraftar toplayanları mefse ve eşkıya tabir etmeleri önemli görülmelidir. Ancak muzır evrak bulundurma suçlamasıyla gözaltına alınan din adamlarına sahip çıkılması bu durumda ikilik ortaya çıkartmaktadır. Özellikle Portakalyan ve arkadaşları arasına mesafe koyduğu görülse de Portakalyanla birlikte hareket eden kişinin Khrimian'dan bahsetmemesi görüşleriyle tezatlık oluşturmaktadır.

Tahkik heyeti içinde bulunan Ermenileri hasım olarak nitelemesi ise düşündürücüdür. Kendi düşüncesinde olmayan Ermenilere bu şekilde bir yaklaşım sergilemesi, diğerlerini ötekileştirdiği anlamını taşıdığı söylenebilir. Bazı Ermeni muteberanının Tahkik Heyetinde bulunmasını gayet doğal karşılaması beklenirdi.³³

32 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890) I.* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 67, 2004): 114; BOA, Y.PRK.DH., 2/7.

33 BOA, YPRK.AZN, 4/10-4.

d. Van Valisine Yönelik İddiaları

Kirkor Efendi'nin layihasını 1888 tarihinde kaleme almış olması, layihada eleştirilerin muhatabının bu tarihten önce vilayette görev yapan Vali Hamit Paşa olduğu sonucu çıkarılabilir. Kirkor Efendi, Vali Hamit Paşa'nın uygulamalarının yasal olmadığını, gayr-i hukuki olduğunu iddia etmektedir. Gözaltına alınmaların ve tutuklanmaların vali tarafından keyfi yapıldığını, hiçbir şekilde suçu olmayan kişilerin komitacılıktan gözaltına alındıklarını belirtmektedir. Valinin Ermenilere karşı yaptığı hukuksuzluğun temelinde nefret yattığı iddialarıyla Valinin vilayette tefrika yapmak suretiyle kin ve nefreti körüklediğine de yer vermektedir.³⁴ Aslında Kirkor önderliğinde Ermeni milliyetçilerinin Vali hakkındaki asılsız iddiaları bununla sınırlı değil. Daha önce de Vali hakkında şikâyette bulunulmuş, bu şikâyet üzerine vali açığa alınmıştır. Bu şikâyeti araştırmak için 4. Ordu müfettişi görevlendirilmiş, yapılan incelemeler neticesinde valiye isnat edilen suçların asılsız olduğu ortaya çıkmıştır.³⁵ Hamit Paşa'ya karşı bu tür isnatların temelinde Valinin Van'da Ermeni komitelerine karşı yürüttüğü faaliyetler olduğu, arşiv vesikalarıyla anlaşılmaktadır.³⁶

Kirkor Efendi'nin layihada, valinin tarafgirlik yaptığı iddiası arşiv vesikaları bağlamında değerlendirildiğinde iddiadan öteye gitmemektedir. Vali Hamit Paşa'nın, Kürtler ve Ermeniler arasındaki münasebetleri konunun hassasiyetine binaen, sorunları yasal çerçevede çözmeye çalıştığı görülmektedir. Aşiretlerin idarelerine yeni düzen getirerek, bölgede huzuru ve güveni tesis etmeye çalışmıştır. Aşiretlerle sıcak diyalog kurmak suretiyle mevcut sorunları halletmeye çalışmış, bu bağlamda bizzat kendisi görüşmelerde bulunmuştur. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre, tarafgirlik bir yana Kürtlerin Ermenileri incitici hareketlerinden vaz geçmeleri yönünde telkinde dahi bulunarak, Kürtler ve Ermeniler arasında meydana gelebilecek sorunları çözme odaklı yaklaşım içerisinde bulunmuştur.³⁷

Sonuç

Osmanlı Devleti, Ermenilerin devlet ile münasebetlerinde taleplerin ve sorunların ivedilikle ve sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için Murahhaslıklar ihdas etmiştir. Murahhashaneler, her ne kadar Osmanlı Ermenilerinin

34 BOA, Y.PRK.AZN., 4/10-11.

35 BOA, İ.MMS., 83/3595.

36 BOA, Y.EE., 8/21.

37 BOA, Y.PRK.UM., 10/9, 6.

taleplerinin devlet kurumlarında karşılık bulmasında mühim bir organ olarak vazife icra etmiş olsalar da zaman zaman bu görevlerinin dışına çıkarılarak muğayir hal ve hareketler için kullanılmaya çalışıldığı da görülmektedir.

Altçıyan Kirkor'un layihesindeki talepler ve iddiaların, Van Ermenilerinin sorunlarına yönelik olmadığı layiha metninin arşiv kayıtlarına göre değerlendirilmesinden anlaşılmaktadır. Van Vilayetinde devletin hükümrânlığına aykırı fiillerde bulunanlara karşı yasal çerçevede yapılan operasyonların Van Murahhas Vekilinin layihasında eleştirildiği görülmektedir.

Layihada ele alınan konular ve eleştiriler arşiv vesikaları çerçevesinde değerlendirilerek ele alınmıştır. Her bir eleştirinin arşiv kayıtlarıyla mukayesesi yapılarak, eleştirilerin haklılık payının olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Eleştiriler bu bağlamda değerlendirildiğinde, layihanın gerçekleri yansıtmadığı, bütünüyle hissi duygularla kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri

- BOA. Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT), 1346/77.
- BOA. Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1502/ 32.
- BOA. Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1507/105.
- BOA. Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1513/110.
- BOA. Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1641/99.
- BOA. Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1617/46.
- BOA. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1347/101.
- BOA. Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1601/34.
- BOA. İrade-Meclis-i Mahsusa (İ.MMS.), 83/3595.
- BOA. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT), 85/73.
- BOA. Yıldız Esas Evrak (Y.EE.), 8/21.
- BOA. Perakende Evrakı - Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM.), 11-73.
- BOA. Perakende Evrakı - Umum Vilayetler Tahrirâtı (Y.PRK.UM.), 9/52, 2.
- BOA. Yıldız Perakende Dahiliye (Y.PRK.DH.), 2/7.
- BOA. Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.AZN.), 4/5.
- BOA. Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.AZN.), 3/73.
- BOA. Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Maruzatı (Y.PRK.AZN.), 4/10-1, 2, 3.
- BOA. Yıldız Perakende Evrakı, Sadaret (Y.PRK.A.), 4/89.
- BOA. Yıldız Perakende Umum Evrakı (Y.PRK.UM.), 10/9, 6.

Telif Eserler

Akçora, Ergünöz. *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994.

Avcı, Halil. E. *İngiliz-Ermeni İttifakı*. İstanbul: Paraf Yayınları, 2010.

Cengiz, Recep. "Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu, Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım." *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Cilt 4. Kayseri: Kayseri Erciyes Üniversitesi Yayını, 2009.

Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*. İstanbul: Risale, 2006.

Eser, Feridun. "Ermeni Milli Uyanışı ve Örgütlenme Faaliyetleri." *Yeni Türkiye* (2014).

Hovannisian, Richard G. *Armenian Van/ Vaspurakan*. California: Mazda Publishers, 2000.

İlter, Erdal. *Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytin İsyancıları*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.

İlter, Erdal. *Ermeni Kilisesi ve Terör*. Ankara: A. Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 1996.

Gürün, Kamuran. *Ermeni Dosyası*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.

Karasandık, Özlem. "Ayrıılıkçı Ermeni Siyasal Örgütlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin İlk Önlemleri ve Eleştiriler." *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 16-17, 2005.

Lütfi, Ahmet. *Osmanlı Adalet Düzeni*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1997.

Kılıç, Remzi. "Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyonerlerin Ermeni Okullarında Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri." *19. Yüzyılda Büyük Devletlerin Ermeni Milliyetçiliğine Etkileri Sempozyumu*, 4. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, 2008.

Kodaman, Bayram. "II. Abdülhamit ve Kürtler – Ermeniler." *Süleyman Demirel Üniversitesi (SDU) Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Mayıs 2010), Sayı: 21.

Münir Süreyya Bey. *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 2001.

Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890) I. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 67, 2004.

Öğün, Tuncay. “Van’da Ermeni Komiteleri ve Faaliyetleri”. *Türk Kültürü*, Sayı: 462 (2001): 590-606.

Özel, Sabahattin. *Millet-i Sadıka Ermeniler*. İstanbul: Tasam Yayınları, 2005.

Sonyel, Salahi R. *Osmanlı Ermenileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009.

Yavuz, Fikrettin. “Ermeni Kimliğinin İnşasında Bir Patrik Portresi: Mıgırdıç Hırimyan.” *Akademik İncelemeler*, Sayı: 1 (2007).

EK-1: Van'da Bulunan Hey'et-i Aliyye-i Teftişiyeye

Van Ermeni Murahhashânesi Tarafından Takdîm Olunan Lâyiha Sûreti

(1) Cenâb-ı Hakkın mahzâ lütf ve inâyeti rabbâniyesi olmak üzere millet-i Ermeniyân kulları beş yüz şu kadar senelerden berü zıll-ı zalîl merâhim delîl saltanat-ı seniyyede müstazîl emn ü adâlet ve şu asr-ı hümâyûn-ı mülûkânede gıpta –i bahş asâr-ı islâf olmak mertebede mazhar-ı refâh ve saâdet olmuştur. Bir çok milel ü akvâm inkılâb-ı zamân ve husûsât-ı felekdâde? sâ'ikası tahtında güm-nâm ve nâ-bedîd oldukları halde zîr-i cenâh müstelzimü'l-felâh saltanat-ı seniyyede sığınmış olan Ermenilerin elyevm millet ve lisân ve mekteb ve kilisâlarının tamamîyetini muvafık ve mâlik olmaları mücerred veli-nimetimiz bi-minnetimiz pâdişâh âlemnâh efendimiz hazretlerinin asâr-ı merhamet ve şefkat-ı seniyye-i teba'-perverleri iktizâ-yı celilinden olmak hasebiyle bi'l-vücûh bâ'îs-i şükran bi-payandır.

Ermeni milletinin bu nimet-i celiliyle ve tevcihât-ı cihândar-ı can-ı seniyyeye mefâhîriyetlerini bâdî kendülerine mevrus ve mahsûs olan sadâkat ve istikâmetleri olmadığı bu sayede teba'-i seniyyeden olan akvâm ve milel-i sâire beyninde kesb-i iftihâr ve imtiyâz ve nezd-i âli-i metbu'-ı mefhumede dahi bir makâm –ı mecbûriyet-i ihrâz itmîştir.

Ecdâd ve eslâfımızın sıfât-ı mahrûsa-i sadâkat ve istikâmetkarânesiyle mevsûf bu kulları dahi şeref-i tabiiyetiyle müftehir olduğumuz Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin tabiiyeti sâdikasında asren ba'de asr-ı sebât ve metânet göstererek merhamet ve inâyet –i mahsûsa-i cenâb-ı tâcdâriye sığınmış ve sadâkat –i tabiiyeti mütênâsiben maddeten ve ma'nen icâb iden hidemât ve fedâkarlıkların icrâsıyla taltifât-ı seniyyeye mazhar olmuşuzdur.

Nuhbe-i amâl-i arzusu tebanın saâdet-haline matûf olan şevketmeab efendimizin serîr-i saltanat-ı seniyyelerinin bekâ-yı şân ve şerefi uğur meyamin-i mevfurinde milletce her an icrâda ser-i mû kusûr olmayan sadâkat ve ubudiyet-i fiiliye ve maneviyemize bir müddetdenberü vukuagelen isnâdât-ı kavliyenin ne cihetden neş'et ve neden ibaret idiğünün hakkıyla arz ve beyanı vâcibe-i zimmet-i sadâkat olmağla bervechi zîr asr ve tafsiline mücâsiret olunur.

On sene evvel neşr-i alem ve maârif maksadıyla Van'a gelmiş olan gurebadan Portakalyan Mığırđıç'la Dacad Naman kimsenelerin burada kendülerine uygun ve hem efkâr Nazanyan Karabet'le elyevm polis vazifesini ifâ itmekde olan Partoyan Avidis ve Rusya konsolosunun o vaktdaki tercümanı bulunan gurebadan Mihran ve kezalik Rusyalı gurebadan Karabet Namuk kimsenelerle

ittihâd iderek menâfi'-i şahsiyelerini tervîc için sahte milletperverlik sanatını arzla bir takım sadâkat-ı tabiiyeti muhâlif-i fesâd-cuyâne vâkî olan ibtidâr ve ictisârlarından dolayı nefret-i umûmiye ile beraber hükümet-i seniyyenin su-i zannını câlib olmak ve bunların şu harekât-ı fesâd-cuyanesi milletimizin saye-i âli-i hazreti padişahide hâ'iz olduğu sadâkat ve ubudiyetini su-i zan ve isnâdâtndan beri tutulmak için o sırada Kalcıyan Kivork Beğle zîrde ashâb-ı imza kullarından Terzibaşyan Artin Efendi ile saire taraflarından mukaddem vilayete arz olunduğu gibi millet meclisince dahi ba-telgraf patrikhaneye arz olunarak bunlardan merkûm Portakalyan'la Dacad buradan te'bîd edilmiştir.

Mesmûât-ı mevsûkaya nazaran merkûm Portakalyan ahiren Dersaadet'den Van'a gelebilmesini ve mazhar-ı muâvenet olacağını telgrafla Nazanyan'dan sual itmiş ve alınan talimât üzerine avdet eylemiş ise de efâl-i fesâdiyesi ahalice ta'yîn ve haysiyet ve namusun pay-i mal olmasından naşî kesb-i ehemmiyet idemediğinden kasden ahz-ı sâr ve intikâm için hem efkârı olup bazı uygunsuz hâl ve hareketden dolayı iki sene menfiyen Dersaadet'de kalmış ve geçen senede dahi politika meselesinden (2) dolayı hanesi ba'det'taharrî bir sene kadar burada tevkîf olunmuş olduğu halde bir müddetdenberü meclis idâre azalığına ta'yîn olunan Nazanyan Karabet ve şimdi polislikde bulunan Partoyan Avidis ile birleşerek taharri-i esbâb ve fırsat itmekde idi.

O sırada ecnebi gazetelerin Ermenilerin duçâr-ı zulm ve rahatsızlıklarından bahisle bazı makâlât-ı bedhahane neşrine ibtidârlarını görerek bunların tezkîbi yolunda Bâb-ı Ali'ye keşide eylediğimiz arz-ı şükrânını hâvî telgrafnameyi vesile ittihâzla merkûmen artık bir takım haşerât ve hazeleyi bi't-tahrîk bazılarımız millet meclisi azalarıyla beraber murahhashânede hazır ve mevcûd olduğumuz halde murahhashâneyi evzâ'ın icrasıyla hayatımıza su-i kasd idildiği halde kumandan-ı hazır saadetlü Münir Paşa hazretlerinin hemmân zatiye-i perdânesi ve bir bölük kadar sevk idilen asakir-i şahanenin muâvenet-i nusretkârânesi sayesinde ancak tahlîs-i can ve hayat-ı muvaffakiyet hasıl olmuştur.

Merkûm Portakalyan ve rüfekâsının gerek bu muâmele-i asayiş-i şekinânesi ve gerek sevâbık-ı hareket-i muzırratkârânesi merhûm Hamid Paşa zamanında yine taraf-ı çakeranemizden vukubulan ihbâr ve isrâr üzerine ikinci defa merkûm Van'dan tard ve te'bîd itdirilmişdi. Portakalyan'la rüfekâsının asar-ı mefsetedi olarak buralara ilkâ idilen bir takım şarkılar ve gazete misillü evrâk vesair risalelerin hükümetin şanına layık tedâbir-i hâkimâne ile ortalıktan def' ve ilgâsı muntazır iken bu vazifeyi doğrulukla ifâ idilecek yerde iki seneyi mütecâviz bir müddetdenberü politika tahkîkât komisyonu ünvanı ve bidâyeten Tabur Ağası Derviş Ağanın riyâseti tahtında teşekkül iden heyet tarafından nice hanelerle beraber manastırlarımız basılarak taharrî idildiği ve kilisâlarımızda

bulunan ve dinimizce mukaddes sayılan minber taşlarına kadar sökülerek aranıldığı halde bazı yerlerde derdest idilen evrâk-ı marûzanın reng-i ahzle umûma atf u himâye kendülerince istifâdeyi mûcib olacağı maksadıyla bu noktaya bütün iktidâr ve ikdâmâtlarını hasır itdiler.

Van'da bulunan bu millet-i sâdika kullarının eğerçi Portakalyan'ın efkâr-ı fesâd-cuyanenesini nazar-ı hoşnuduyla telakki idüb ona etbâ' veya iştirakimiz vâkî' olmuş olsa idi zaten evvelce kendüsünü muhafaza itmimiz ve hâl ve efâl-i gayr-i lâyikasını hükümete ve patrikhanemize arz ve şikâyetle memleketden tard ve te'bîd itmemeğimiz lazım gelürdü mademki nefret-i azimi ile müfsid merkûm Kararen vukubulan ihbâr ve isrârımız üzerine buradan def' ve te'bîd itdirildiği bu günkü günde câ-yı inkâr değildir demekle merkûmun hiç bir hâl ve hareketine meyl ü rızâ ve iştirakımız şöyle dursun iltifât dahi itmediğimiz zahirdir. Binaenaleyh iki kere ikinin dört ider gibi meydana olan parlak bir hakîkati tağyir ve fikr-i mahsûm-ı tatbikle bunların neşriyât ve ilkâatından olan asarın bu millete hamil ve isnâdı katâ' ve kutbeten kabûl idemeyüb takatimiz yetişinceye kadar feryadlar itmekden gerü kalmayarak da'vâ-yı sadâkatde sebât ideceğizdir. İki senedenberü nazar-ı tahkîk ve tedkikâta alınan bu politika meselenin daima tecdîd idilmesinden murâd kendülerinin bu husûsdan tamamıyla istifâdeye olan eşedd-i meyl ve arzularından ibaret idüğü bi-ıştibâhdır. (3) İki sene evvel Yedi Kilisâ Manastırının evrâk ve kütüphanesi bi'l-muâyene taht-ı te'hîre aldırıldığı ve üç defa dahi başka başka olarak gidilüb taharri ile taht-ı te'hîrlerinde bulunan ve yirmi beş ve otuz sene mukaddem mahalli matbaasında tab'idilen Arzu-yu nam eski gazete ve evrâklardan takım takım götürülüb tercüme idilmesi her zaman muayene kapularını açık bırakmak ve sermâye-i menfaati kesmemek ve bu vesile ile arzu olunan adamları tazyîk ve iz'âc eylemek maksadını mebnî olduğu emsaliyle müsellemdir. Binaenaleyh gerek manastır-ı mezkûreden ve gerek mahalli-i saireden bu yolda derdest idilen evrâkların merhameten tedkîkiyle bu hâl-i esef-i iştîmâle bir kere nihayet virilmesini ve bu suretle metbû'-ı mu'azzamımız efendimize karşı mâlik olduğumuz hissiyât-ı sâdikimizin bu iştibâh-ı dâimiden vikâyesini bilhassa niyâz ideriz.

Bundan yirmi sene mukaddem eyyâm-o tatilde okumak ve ders almak maksadıyla Dersaadet'de müteşekkil Vatansur vesair şirket aleminin meslek-i fevâid-i behiyyelerine imtisalen burada mektebden mahrec çocuklar tahsillerini ikmâl ve nezdinde buldukları mektebin hüsn-i intizâmı ve alemin tervîc ve terkisine nezâret itmek maksadıyla Okumaksur namıyla şirket -i ilmiye akd iderek meyânelerinde haftada on yirmi para toplayub ihrâkiye ve kırtasiye gibi hocalarına sarf iderek şirketleri namına kâideten bulunması lazım gelen mühür dahi kullanurlar idi. Bu vaktin mü'eddâsı olub bazı mekteb çocuklarının da gayret ve imtisâllerini bâdî olarak on beş ve on sekiz yaş çocuklardan ibâret

bazı kilisâlarda birer namıyla bir şirket-i ilmiye teşkil iderek beher Pazar ve tatil günleri okur yazarlar idi. Bu şirketler vukubulan muhârebe vakti sırasında kendülerinden lağv oldular. Mezkûr politika tahkikat komisyonunda bu lağv olunan şirketlerden üç dördünün namlarında mühürler görülmüş ve bu mühürler ise muzır ad idilerek haklarında birçok tahkîkât icrâ olunmuş ise de bunlardan geçen senelerde teşekkül idüb üç sene evvelisi lağv olunan Şefkatkar Şirketinin eseri bağçelerde kâ'in eytam mektebidirki umûmen malûmu olduğu üzere şimdiye kadar birçok eytamın talim ve tadrîsi husûsâtının idare ve icrasıyla hidemât-ı hüsnde bulunmuştur.

Sahte olduğu arz olunan mühürlerden birisi raklîd -i imza ve tasnî'-i battalname gibi envâ'-ı sahtekârlıkların zahire çıkarılarak bidâyeten ve istinâfen mahkûm bir mahbûs olan Çarıkçıyan biraderlerden Manok'un arz ve irâe itdiği mühürdür ki bu babda vali-i devlet tarafından bizzat olunan tahkîkâtda mühürlerin hâvî olduğu tarihten bir çok sene evvel Vatansur Şirketi ilmiyesinin lağv olunduğu ve mühürlerin dahi şirketi tarafından hakk itdirülüb merkûm Manok tarafından hakk itdirüldüğü tahkîkât-ı saireye inzimâm iden Hakan Haçador'un ifâde-i mazbatası ve merkûm manok'un dahi huzûr-ı vilayetde ahiren vukubulan ikrârıyla sâbit olunmuştur.

Çarıkçıyan biraderler birinci ve ikinci ve üçüncü sahtekârlıklarından dolayı mahkûm ve mahbûs oldukları halde bunlardan Abraham'ın karındaşın bervechi ma'ruz sahte olarak tasni□ine cüret eylediği tebeyyün iden mühürden dolayı hâk-payı hazreti cihânbâniye telgraf takdîmiyle milleti lekedâr itmekdeki cesareti komisyon-ı mezkûrun her halde semere-i teşvîkât ve muâveneti idüğü şübheden hâli değildir.

(4) Komisyon-ı mezkûrda görülen mühürlerden birisi de fedâ-yı nâmını hâvî ve miladın seksen beş tarihini muhtevî olduğu işidilmiştir ki bu namda şimdiye değin bir şirketin teşekkül ve vücudu işidilmemiştir.

Politika maddesiyle mevkûf bulunan Artin rahible Karakin Manukyan'ın polis mücâzâthânesine götürülerek marzî-i mukaddesi hümâyûnla ahkâm-ı kavânin-i külliye-i asriyyeye muhâlefen ve vicdân-ı beşeriye muğayiren divara çıkarılıp çarımha itdirilmiş ve kırk saat kadar divarda aç ve susuz mansıb oldukları halde millete iftirâ itdirilmek üzere envâ'-ı teşvîkât ve tezyîkât icrâ itdirildiği mahbûsinin vâkî' olan feryâd ve iş'arından ve ba'de rahib-i merkûmla Karakin'in biri patrikhaneye ve diğeri dahi geçen sene burada adliye müfettişi bulunan saâdetlü İbrahim Beğ hazretlerine hitaben imzaları tahtında Ermeniolarak yazmış ve liecli't-takdîm murahhashânemize göndermiş oldukları iki kıta şikâyetnameleri mündericâtından anlaşılmalıdır.

Komisyon-ı mezkûr bu mesele ile nice nice istediklerini habs ve tevkif ve iz'âc etmek ve ba'de tahliye eylemek gibi muâmelât-ı na-maraziyenin icrâsıyla ortalığı ilkâ eylediği havf ve vahşetden nâşî herkesi derece-i nihâyede müteessir ve me'yûs olarak adalet-i padişahinin şerefzuhûruna saatden saate kemâl-i iştiyâkla muntazır idi. Komisyon-ı mezkûr tasniâtının tahkîm tasniâtının tahkîm ve tasdik maksadıyla Nazanyan Karabet ve biraderi Hiçador dahil oldukları halde otuz kırk nefer eşhasa muzır ve müfsid namları isnâdla aleyhlerine mazbata tanzîm iderek polis ve dairelerinde bulunan tercüman ve hafiyeye memurlarını temhîr itirdiği gibi bazı korkak Ermeniler politika vesair meselelerden dolayı habîs olunub da ahiren tahliye idilen takımından birer birer çağurub bazılarını irâe –i iltizân ve bazılarını dahi icrâ-yı havf ve tehdîdla imzalatdığı Gülümyan Karabetle Nazanyan Boğos'dan vesaireden mütevâtiren anlaşılmışdır.

Burası câ-yı dikkatdir. Komisyon-ı mezkurun tanzîm-i mazâbatla ahalinin şehâdetini vukubulan şu müracaatı tahkîkât ve malûmât-ı müehheresini kendüsünün dahi adem-i emniyetini beyân itmekdedir. Komisyon-ı mezkûr hanelere girüb hilâf-ı marzî-i âli-i nisâyaya mahsûs odalarla dolab ve sanduklarda bulunan elbise ve ziynetleri ve karıların üst başlarını cebren yoklamak gibi icrâ idilen muâmelât-ı gayr-i lâyikasından dolayı bir takım eşya ve ziynetlerinin ga'ib olduğuna dair şuyû' bulan tevâtir Penbecioğlu Ohannes Dikran'ın bu misillü olandan vuku'bulan zâyîâdan dolayı murahhashâneye virdikleri istidâ ile sâbit olduğu gibi Yedikilisâ'da dahi bir takım eşyalar zâyî' olduğu işidilmişdir. Vali-i vilayet atufetlü Celil Beğ Efendi hazretlerinin ahvâl-i marûzaya meydân virmesi arzuhâl ile makâmât-ı ulyâya tasdîf-i kullarını mecbur itmişdir. Müşarunileyha bu hâl-i müdâfaa maksadıyla harekât ve muâmelât-ı adlisinden dolayı arz –i şükrâniyeti hâvî mazâbit tertîbini ve fakat ahalinin malûm olan adem-i muvâffakatına mebnî mazbatanın bir kısmındaki tahdîs-i ni'met veli-i ni'met hasrına karar virerek liecli't-temhîr ahali vekili ad olunan (5) bu kullarına gönderülüb kendülerine âid cihetinin ihrâcında temhîre hâzır olduğumuzu beyân olundukda kabul olunmayarak Nazanyan vasıtasıyla temhîr ve takdîm itdürülür.

Tahdîs-i ni'met veli-i ni'met ma'rifatımıza her sene telgraf takdîmiyle isbât-ı musâdat ve ecnebi gazetelerinin dahi bazı neşriyât ve makâlât-ı bedhahânelerini bu vesile ile tekzîble beyân-ı hakikat itmekde ser-i mu kusûr ve rehâvet-i abidânemize vukûbulmamışdır. Bu bâbda takdîm olunan telgrafnameler suret-i merbûsan arz ve takdîmi huzûr-ı asafâneleri olmuşdur.

Müşarunileyh İslam ve Hristiyanlarda ayrı ayrı olarak ilka idildiği tefrikadan ve yekdiğeri aleyhine bi't-tahrik merâm ve maksadını ta'yîn iderek arada hâsıl olan bürûdet iğbirârdan ve ahali aleyhine hey'et-i tahkîkiye vasıtasıyla icrâ

eylediği muâmeleden itisâfkârânenen dolayı tervic-i merâmının mümkün olmayacağı hasebiyle tarafından politika töhmetiyle habs ve tescîn ve akdemce selefleri zamanında dahi nakl idilen takımın müdâfaât ve muâvenetine mürâcaat itdi.

Ca-yı dikkatdir ki maznûn ve mahkûm ad olunanlar elyevm müşarunileyha müsteşâr hassı ittihâz olunmuşlar ve bu sayede de nüfuz-ı hükümeti isti'mâl ile icrâ-yı intikâma fırsat bulunmuşlardır.

Geçenlerde vukû-ı mâlûm olan Çuh gediği meselesine gelince vukuâtın istihbâr-ı şuyu' sırada hükümet tarafından liecli't-tahkîk mahall-i vakaya izâm idilen polis Avidis Efendi'nin avdetiyle vakada katl olunan iki neferle firar iden bir neferin eşkiyadan ve Van Ermenilerinden olduklarını ve maktullardan biri Kulaksızyan Karabet idüğünü ilan ve işâ'â itmiş ve bu havadisın her tarafca şuyu' bulması üzerine on iki günden sonra Hakkari Sancağına tâbi' Alpak Kazasında vâkî Esbtan ve kura -yı saire ahali taraflarından murahhashaneye varid olan varakalarda Çuh vakasına tesadüf iden Kulaksızyan ile rufekâsının karyelerinden mürûr iderek itmek oldukları ve merkûmenin mecmûan üç neferden ibaret olarak yolcu oldukları ve Van'a geleceklerini ve haklarında vâkî olan isnâatın külliye ilâvâtdan ibaret idüğü bildirildiği ve ol sırada İran'dan Haftvan karyesi ahalisinden buraya gelmiş olan bazı tüccârânın vâkî olan ifâdeleri malûmât-ı mezkûreye müeyyid bulunduğu gibi liecli'l-mesalih Hamidiye Kazasında bulunan Van muteberânından Bandikyan Kivork Efendi dahi vukuâtta bulunan zabtîyelerin vâkî olan ifâdâtından ve Hakkari cihetinden dahi vukuât-ı mezkûreye dair almış olduğu tahrîrâtdan bahisle vakaya uğrayanların o üç neferden ibaret olub bunlar Haftvan'dan çıkub doğruca Van'a geleceklerini ve bunlardan ikisinin katl ve Kulaksızyan da sağ olub Haftvan'a gitdiğini bir kıta' mektubla mufassalan beyan itmişti. Orada alınan Dersaadet postanede dahi vali-i müşarunileyha bu bâbda mabeyn-i hümayûna keşide idüb sûreti gazetelerde neşrolunan telgrafnamesi kemâl-i hiddete okunarak mündericâtının kısm-ı küllisi taht-ı âli baht-ı Osmanîye olan hissiyât-ı sadâkat ve tâbiatkârânemizi ve makam-ı azam-ı ruhânımız üç kilisâya olan emniyet ve itimâdımızı ihlâl itmek ve husûsiyle şu dar-ı fenâda mehasin? -i ibtihâc ve iftihârımız olan latif ve merhamet hazreti padişahiden çakerlerini ıskât eylemek gibi efkâra mebni idüğü cesm-i dehşet ve te'sirle müşahede olunmasını ve alınan malûmât-ı marûzaya mübeyyin görüldüğü gibi ahali-i muteberânın dahi murahhashaneye (6) bi'l-mürâcaa sadâkat-i millet-i vikâye zimmında öyle vuku ile nâ-mütenâsib hâllin teshîmini arzu e istirahat eylemesine binaen bütün cihânî meşmûl-ı adâlet-i padişâhiye it'imâden bazı mu'teberân ile beraber telgrafnâme-i mezkûrun bazı yanlış cihetlerinin hakikatini arz ve ihbârın icâb-ı adâlet istirahatına cür'et olundu.

Hakikat-i hâl anlaşılacak üzere vali-i müşârunleyhle kulları tarafından bu bâbda keşide olunan telgraf mündericâtını beyânla tasdi'-i ictisâr olunur. Çuh gediğinde zuhûru istincâr olunan eşkiyanın ta'kîbine bilâ ifâte-i vakt gönderilen zabıtalara mecmû' sekiz neferden ibâret olan eşkiyanın ikisi katl edilmiş ve altısı firâr itmiştir. Müşarunileyha vukû'bulan işâ'ına karşı eşkiyanın zuhûru istincâr olduğu gibi ta'kîbine de zabtiyeler gönderildiği ve eşkiyâ dinlenenler ise sekiz nefer olmayub ancak üç piyade neferden ibâret oldukları ve bunlar Ermeni olup İran'dan Van'a gelirken Çuh gediği olan Hakkari'nin şehrahında Haydaroğlu Yusuf familyasında terfik idilen iki nefer zabtiye ve makaracılara tesâdüf iderek anlaşıldığına göre üzerlerinde bulunan memnû' silahların ahzı için aralarında menâzî'-i zuhûr ider. İkisi katl olunur birisi firâr ider cevabı virilmiştir.

Bunların mecmû'-ı sekiz nefer olup üç nefer oldukları birisi marûz ol-sırada li'e-clî'l-masâlih Hamidiye Kazasında bulunan mu'teberânından Bandikoğlu Kivork Efendi'nin vakada bulunanlardan bi'l-ahz iş'âr eylediği mâ'lûmâtına ve akb-ı vakada İran'dan Haftvan Kazasından buraya gelmiş olan bazı tüccâranın ifadâtına ve maktûlin-i merkûmânın esnâ-yı râhde bir gice beytütet itdikleri Esbtan nam karyesi ahalisinden ol-sırada mâ'lûmât için murahhashâneye yazdıkları mektubun ma'line te'yiden inzimâm iden müşarunileyhâ iş'âr itdiği Kulaksızyan'ın (son kuyudâtım) serlevhalı makâlatdaki iki nev-civanlı ahd itdim sözü ve geçende dahi Haftvan Kazası papazlarıyla mu'teberânı taraflarından vârid olan ve kezâlik kasaba-i mezbûre ahalisinden olup manastırlarımızı ziyâret için buraya gelmiş olan bazı muteberân tarafından murahhashâneye virilen varakalar ma'illeriyle müsbet ve asla î'tirâz kabul itmez bir hakikattir. Binaenaleyh müşarunileyh merkûm Kulaksızyan'ın mezkûr kuyudâtı mündericâtına hiç nazarıyla bakdığı halde iki nefer arkadaşı olduğu hakkındaki ifâdesine nazar-ı i'tibâra alınmaması husûsu şâyân-ı ta'accüb ve dikkattir.

Merkûm Kulaksızyanla rufekâsına isnâd ve iş'âr olunan eşkiyâlığın isbâtı için hareketleri hareketleri tarihi olduğu beyân olunan Mayısın on yedinci gününden on üç gün evvel yani Mayısın dört veya beşinde mezkûr Çuh gediği civarında katl olunub cesedi Mayısın onunda buldurulan Yahudi'nin madde-i katli bunlara hamil ve isnâd idildiği istihbâr olunmuşdur. Ca-yı hükümet ü dikkattir. Kulaksızyan'dan çıkarıldığı vali-i müşarunileyh tarafından iş'âr ve gazetelerle intişâr olunan (vukûât-ı rûz-merre) varakası mündericâtını sıhhat nazarıyla bakmak lazım gelür ise bunların mecmû'-ı o çengirden? ibâret olduğu halde Mayısın on yedinci gününde Haftvan'dan muzârikat ve Mayısın yirmi dördünde dahi Çuh Gediği olan mahalli vakaya muvâsalat eyledikleri ve bu halde bir ay evvelisi katl olunan maktulları bunlar olamayacakları fi vusta enhâr-ı zahir ve bâhirdir. (7) Bi'l-akîs Yahudi'nin katli bunlar oldukları

hakkındaki ihbâra sahih nazarıyla bakılıyorsa bu halde vali-i müşarunileyha iş'âr itdiği varakanın aslı ve vücûdu olmamak lazım gelür binaenaleyh giddiklerini cerh ve tekzîb idüb kabil-i tevfiik olunamayan müntekzât ve mübâyenâtın hiç birisi dahi şâyân-ı iltifât ve i'tibâr olamayacağı müsellimdir.

Zikrî bâlâda sebkat idüb sûret-i mütercimelerde merbusan arz ve takdîm olunan varakalar ma'linden merkûmun Kulaksızyan'la refikî Ohannes bir buçuk ve Vartan'ın ise üç senelerden berü Haftvan Kazasında hocalık itmekle şehri-i Mayısın yirmisinde Van'a gelmek üzere mecmû' üç nefer olarak hareket idtikleri müstebândır.

Reis-i eşkıya olub meyten derdest idilen Kulaksızyan Vanlı müfsid Badikyan Oydisle Portakalyan'ın zuhûr itdiği iş'âr olunan evrâk-ı vesaireye karşı Badikyan Oydisin Vanlı olduğu gibi Ermeni dahi olduğu ve merkûmen birkaç sene evvelisi fotoğrafçılıkla buraya gelüb kendü başına değil belki de hükümetin emr ü icrâatıyla etrafı dolaşarak hemcivâr vilâyât ve livâlardaki mahkûminin tasvirlerini aldığı ve Portakalyan ise zaten vaktiyle merdûd olub aleyhinde vukûbulan şikayât üzerine memleketden te'bid itdirildiği ve Kulaksızyan'a hitaben irsâl olunduğu beyân olunan evrâklar ise zerc ve Vanlı Hasyan sadâkatine te'sir itdiği gibi kendüsüyle de muhâbere cereyân eylediği ve reisi-i eşkiyâ denilerek meyten derdest idilen zât dahi Kulaksızyan Karabet olub Akrabasyan Ohannes idüğü ve istihsâra nazaran Kulaksızyan'ın dahi Haftvan Kazasında sağ ve salim olub meydana çıkarılan evrâkın kendü zâtına aidiyetine nazaran bunların tahkîkât ve tedkîkât-ı amike ve adliye muhtâc idüğü cevabları virilmiştir.

Kulaksızyan'ın imzası tahtında olduğu beyân olunan kuyudâtı ma'line nazaran merkûmen iki Nevcivanlı karar u ta'ahhüd itdiği anlaşılmaqda olub binaenaleyh mezkûr varakaya ahidnâme veya karârname nazarıyla bakılıyor ise zîrinde diğer iki rufekânın dahi imzaları bulunmak lazımgelür idi. Sâbid-i sırf kendü zâtına â'id bir mülâhaza nazarıyla bakıyor ise böyle zâtına mahsûs mülâhazaya imza konulmayacağı müsellemdir. Kıyl-ı tevfiik olmayan şu Miyanyatın ta'yîn-i mahiyeti tahkîkât-ı amike ve adliye vareste olduğu tekrar arz idülür.

Müşarunileyha mezkûr yazunun aynen merkûm Kulaksızyan'ın yazusu olduğunu tasdik itirdiği Servansdyan Ağob Efendi ile Seratçıyan Ağob Ağa taraflarından murahhashaneye vârid olan varakalarda Natanyan Karabet'in delâletiyle müşarunileyha konaklarına gidülüb orada Dikran Varjabet ve polis Avidis hazır oldukları halde huzura çıkarılarak bunlar tarafından görüldükleri tehdîdât ve ilcâata adem-i mukâvemetlerinden nâşî ibrâz olunan yazunun hakîkaten Kulaksızyan'ın olub olmadığı meçhûlleri iken tasdik ve imzaya

mecbûr olduklarının iş'ârıyla sâ'ika-i vicdanlarıyla beyân-ı hakîkate müsâra'atları iş'âr olunmuş ve evrâk-ı mezkûre bittercûme suretleri manzûr-ı ali-i asafâneleri buyurulmak üzere merbûten arz ve takdîm olunmuşdur.

Karabet Kulaksızıyan'ın aslı Vanlı olup revanın üç kilisası mektebinde tahsîl-i mefsetle ahiren Haftvan'da hocalık itdiği ve eşkıya-ı merkûmenin reisi (8) olduğu halde bu defa' katl idildiği hakkındaki iş'ara karşı Kulaksızıyan'ın katl olunmayub Hanukvan'da sağ idüğü ve olvesilem mefsetdedde evvel bile mefsetinde tedris olduğu mektebe kat'â câ'iz olmayub umûm Ermenilerin en azim ve mukaddesi sayılan ve bi'l-vücûh şâyân-ı emniyet olan makâmı ruhaniyemiz fesâddan hâli olacağı makamında 'ıtası cevâb olunmuşdur.

Bu havâlide Ermenilerden eşkıya zuhûru şimdiye kadar nâ-mesbûk olmayub bunların Londra ve mahalli saire Ermenileriyle bi'l-muhâbere küçük bazı vukuat meydana getirmek ve nihayet elemir ihtilâl fikri ve kararıyla politika şekâvetine sülûk itdikleri maruzundaki iş'ara karşı burada Ermenilerden eşkıya zuhûru gayr-ı mesbuk olup bunu isbât -ı kuyudât-ı mehâkim idüğü ve Ermenilerce hiçbir mefsetin buraca icra değil belki teşebbüsâtını bile ahali-i fikr idildiği ve bu havâlide hizmetlü vatandaşlarımız Osmanlıların bir babhane evladı misillü yaşamakta olduğumuzun derkâr idüğü beyân olunmuşdur. Müşarunileyha iş'aratı makderet-i sıhhat ise ihbâr-ı acizânemizin vukuundan sonra ötekinin berikinin taharet ve müdâfa'âtına mürâcaâtı acaba ne gibi lüzum üzerine hâsıl olur. Vali-i müşarunileyh makamının kuvve-i te'sîri sayesinde bütün kaza ve kuraları taht-ı nüfûz ve saire alarak herkesi iltizâm-ı hakikat ve rest-i kuyudatı men' itdirmekte ve Çuh vakasına dair buralara ma'lumât isâl idilmemesi için her gün vesait icrâ idilerek yollarda herkes taharri itdirülüb evrâklarını ve husûsiyle bu maddeye dair olan mektupları olup verilmekte ve Hakkari'nin bazı yerinde kuvve-i cebrîye ile mazbatalar yapırub alınmakta olduğu istihbâr ve Hakkari dahilinde kain Esbtan karyesi ahalisinden bu kere murahhashâneye vârid olup sûret-i mütercimesi merbûten arz-ı huzûr asafaneleri olmayan varakada dahi mahalli tabur ağası üç dört senelerden berü katli nihayetle maznûn olmasından dolayı patrikhanece merdud olup kendü başına sürünmekte olan Ohannes rahible mahalli kol müdirini müstashiben karyelerine azimet ve mahbusane husûsdan dolayı kendülerinden mühür talebiyle ortalığa ilkâ-yı havf ve te'sîrât itdikleri ve kendüleri mühür ve imzalarını virmemişler ise de tabur ağası orada namlarına mazbata tertîb itdiği iş'âr olunmakta velhasıl müşarunileyh makâm-ı hükûmete ve havf ve endişesi dahi etraf ve eknâfi ihâta itmekte iken mahza kerâmet hudâ olarak işin tayîn -i mahiyetine kâfi bu kadarlık ma'lumât-ı hâvî evrâk vesaire elde edilmiştir. Milletimizde hiçbir mefset ve eşkiyanın kabul itmediğimize isbât iki defa' mefset Portakalyanla refiklerinin Van'dan tard ve te'bîdde kıyâm itmimizdir ki kayd u kuyudla müsbettir.

Binaenaleyh gerek maktûlin –i merkûmenin ve gerek sairenin eşkiyadan oldukları tahkikâtında haysiyet ve sadâkat-i milleti vikâyeten aleyhlerine arz-ı ihbâr ve şikâyet-i vâcibe-i zimmet-i ubudiyetimiz olduğu ve fakat bu gibi şahsa aid vukuâtın hakikat-i hâl tağyiren millete atf ve isnâda çalışarak namusumuzu lekedâr milletimizi bed-nâm ve maznûn ve sadâkatdan mahrûm gösterilmesine karşı da ihtiyâr-ı sükût sadâkat-ı tabiiyet ve vicdân-ı bendekanemize muğayir olduğumuzdan isbât-ı masûmiyyet ve beyân –ı musâdakat için hâk-pay-ı şevket ihtivâ-yı hazreti padişahiyi ve bazı makâmât-ı devlet-i aliyeyi tasdîf-i mecbûriyyet kavî hâsıl olmuştur.

Vali-i müşarunileyh iş'ârâtının bazı cihetleri tekzîb iden şu ihbâr-ı âcizânemizin vukuuyla fevkalade müte'essir çakerlerini izmihlâl ve haysiyetimizi ihlâl (9) kaydını düşerek bir taraftan ahali ve muteberân namları tahtında idare ve mahkeme azalıkları gibi latiflerine nâ'il olan Nizâniyât kabilesi tarafından nefy-i sadık şehâdet kabilinden olarak kendülerini müdâfaaten aleyhimizde mazbatalar tanzîmine teşvîk ve diğer taraftan ise makâmâta mürâcaatdan ahaliyi men' için polisler ve alay beğini gönderüb ortalığı ilkâ-yı havf ve te'sîrât itmiş ve bir taraftan zîrde vâziun imzâ kullarından üç dört mezi hazûrîni celile Nazyanların mazbatalarına karşuluk mazbata yapılmaması ve murahhashâne meclisine de devam etmemesi için tehdîd ve telgraf müdirini dahi isteyüb tarafımızdan makâmâta virilecek telgrafların adem-i keşîdesini katiyen emr ü tenbihe buyurmuş ve diğer taraftan ise iş'ârının tahkîmi esbâbının taharrîsi için defâ'atle polis ve tercüme ve hafîye memurlarını kazalara ve Hakkârî'ye i'zâmla oralarca ahaliyi taht-ı nüfûz vesaire aldırıldığı gibi çiftlik davasıyla orada bulunan ve ismi bâlâda sebkat iden Bandikoğlu Kivork Efendinin mahalli ikâmetiyle ustabaşını taharri itdirüb evrâklarını aldirmiş ve Van'a gelerek dahi esnâ-yı râhde zabıtarlar bekletdirüb leylen merkûmu ve refâkatında bulunan iki üç İslam mu'teberânı sûret-i cebriyede taharrî itdirüb evrâk –ı zâtiyelerini ahz itdirmiş ve bu sırada Çakoğlu Osman Ağanın dahi para kesesi gaib olmuştur. Heyet-i celile-i asafânelerinin şerif-i alilerinden üç gün evvel millet tarafından takdîm-i huzûr-ı fehimleri olan mazbatanın çarşuda imzalanur iken polis Ağob Efendi ile polis Mehmed Ağaya göndererek cebren ahz u men'-i tasavvurunda bulunmuştur.

Bu bâbda takdîm olunan ihbâr-ı acizânemiz üzerine vekuuhâl isti'lâm buyuruldukda müşarunileyh aleyhinde olan bu husûsât tahkikine hod serâz girişerek el-hâletü-hazihi hasmımız olan Nazyan ve Sabuncuyanlardan müteşekkil komisyon huzûrunda tahkik-i madde ile bi-gayri hak on altı gün kadar bilâ tevkîf mezkuresi kullarını taht-ı tevkîf aldırıldığı misillü cânî ve eşkiyâ-yı meşhûre hakkında mukayyed olan ihtilâddan men' -i hususî bile ilâve-i hakâret olarak hakkımızda icrâ ve bazılarımızın inhirâf –ı mizacımız vukuuyla liecli'l-muâyene asakir-i tabibi izzetlü Necib Beğ Efendi istenildiği

halde gönderilmemiştir. Saye-i şahanede memleketimiz mu'teberânından ve şâyân-ı emniyet zevâtdan bulunduğumuz halde hakkımızda böylece icrâ olunan bu muâmele-i müstebidâne kendüsüne hulûs iden birkaç fesededen maâda umûm ahali tarafından nazar-ı nâ-hoşnudî ile telakki olunduğu makâmât-ı âliyyeye ve taraf-ı devletlerine vukubulan mürâcaat –ı umûmiye ile sâbit olmasına ve bu bâbda müşarunileyh aleyhine ikâme-i da'vâ ve kânunun bahs eylediği salâhiyet dairesinde haysiyet ve namusumuzu talep ve iddiâ zarûret halini kesb itmiştir.

Müşarunileyha sıfat-ı me'mûriyetini tatbîk olunamayan ve nizâmen dahi katâ becâ görünmeyen hâl ve hareketi yüzünden ilerü gelen î'tisâfât ve hatırâtın biğane biğane arz ve beyânı cümle lisân-ı hâmeden? burun olmağla bunlardan yalnız bir kaçının dahi beyânı muvâfık-ı maslahat görülmekle arz –ı ictisâr olunur. Erbâb-ı zulmden ve kuvve-i tegallûbe ashâbından olub meksek Reşn mahallesinde üç seneden berü ikâmet iden Süleyman Beğin zulm ve i'tisâfâtı yüzünden bî-zâr olarak defâatle buraya gelüb râd ve firâr itmiş ve aylarla burada kalarak tezallüm-i hâl eylemiş olan fukkarâ ahâli-i mahaliyenin meclis-i idarece merâları becâ görülerek merkûm Süleyman Beğin oradan ihrâcı için hânesi bulunan i'tâsını ve hânesi esmânı ise mahalli piyaçesine? nazaran bin iki yüz guruş takdîr olunarak merkûmen oradan ihrâcına karar verilmiş ve ahalinin mürâcaat-ı vâkâsı üzerine ikinci defa' olarak karar-ı mezbûru (10) tasdîkan vilayetce mahalli kaimimakamlığa evâmîr-i sarîh ve ekide ita olunmuş olduğu halde merkûm Süleyman Beğ buraya gelerek Hasan Efendi ve Hamdi Beğ vasıtasıyla vukuagelen mürâcaât ve duhuliyet üzerine müşarunileyha o sırada Hasan Ali hakkında mekselilerden? tanzîm olunan mazbatanın tehîrini deruhde itmiş ve bu cihetle meksede bir kaçına maili beyân itmeksizin sarf-ı şükranîyyeti hâvidir diyerek tehir itdirildiği gibi bir seneden berü liecli't-tüccara Rusya cihetine gitmiş olan Keşiş Karabet'in dahi imzasını hazır ve mevcûd gibi vaz' iderek rızâ-yı vilayet-penahiye tahsîl itmekden nâşî karar-ı mezkûr hükmünü te'hîrle hâne bedeli olmak üzere on bir bin guruş celb olunduğu mekselilerden? ifâde-i vâkıâlarından anlaşılmıştır.

Bu fıkra-i ma'rûzayı isbât Mekeş Kazası kaimimakamı Hurşid Efendi'nin merkûm Süleyman Beğe yazmış olduğu iki kıta' mahremâne mektublardır ki kaza-yı mezkûr ahalisinden Mihitar nam-ı kimsene tarafından ihbârname-i mahsusla huzûr-ı asafanelerine arz olunduğu merkûmen cümle-i ifâdâtdan anlaşılmıştır.

Devlet ve millet menâfi'ine mûcib olmak üzere teşkîl olunan Ziraat Bankasının gazeteler maillerine nazaran her vilayet ve livalarda çokdan berü icrâ olunduğu ve burada ise iki yük guruşdan mütecâviz sermayesi Van Mal Sandığından hazır ve mevcûd olduğu gibi icâb iden hey'et ve me'mûrin dahi bir seneden

berü intihâb ve ta'yînleri icrâ olunduğu ve diğer taraftan dahi ahali ziraat idare meclisi masası üzerinde müteaddid istidâ'lar mûcib olunduğu halde şimdiye kadar te'hîr icrâsıyla devlet ve millete hâr gelmesi sebebiyet viren hâll-i mechûl bulunmuşdur.

Tüccarandan Tebrikoğlu Boğos'un bundan akdem Tabur Ağası sabık Derviş Ağanın muvakkatiyle asakir-i zabtiyyegan neferâtına virdiği hinta ve saireyi bedelen taburu tarafından ahz eylediği otuz bin gurusluk senedât-ı mahsûsaya a'şârca olan zimmet-i merîyesini mahsûba icrâ itdirilmek için vukubulan mürâcaatı üzerine senedât-ı mezkure mahsub idilmeyüb zimmetinin talep olunması meclis idare-i vilayetce taht-ı karara alınmışken geçende bu kararın ahkâmına muhâlifen muâ'mele-i mahsubiyenin icrâ idildiği istihbâr idilmiştir.

Ağnâm-ı sirkat maddesinden dolayı aleyhine heyet-i ittihâmiyece cinayetle hüküm virilmiş ve olvechile sâdır olan ahz u girift emr-i mahsûs mûcibince derdestle taht-ı tevkife alınmış olan Şeyki Aşireti ianesi meşhur Yusuf Hanın canib-i vilayetden tahliye ile hukuk-ı umûmiye ve şahsiye ibtâl idilmesinin esbâb ve hükümeti mechûl kalmıştır.

Satmans ve Ahurin karyeleri kilisasını necasetle tecnîs ve telvîs iden Milan Ağası Mahmud ve Takori Ağası Hasan ağalar aleyhine karye-i mezkûre ahali tarafından vilayete bi't-takdîm mecâlis-i idareye havale buyurulan müte'âddid layiha ve arzuhaller üzerine merkûmân celb olunmuş ise de müşarunileyha duhulet ve fikr-i mahsûsuna tabiiyet itmelerinden nâşî haklarında muamele-i kanuniye icrâ idilmeksizin salıverilmiştir.

Kezâlik meşâhir-i eşkiyadan Haydaranlı Hezo? İle Esbaşın karyeli Namun'un dahi derdest oldukları halde müdde'ileri tarafından şikayet vukuunda salıverilmişlerdir. Müşarunileyha hüsn-i ali için Şakaklılar namına tertîb olunan mazbatanın hafiyeye Harputlu Kivork'la Şitağa gönderilerek te'hiri için orada (11) muvaffakiyet itmeyan ahali-i mahalliye envâ'-ı tehdidat icrasıyla tazyîk edilmekden nâşî merkûmun zarûrî Bitlis Vilayetine kadar gitmek meşakkati künde alarak oraya gitmiş ve oradan keyfiyeti makam-ı sadâret-i uzumâya ba-telgraf arz itmeleri üzerine merkûmundan ve mu'teberândan olub ol-sırada vilayetde hazır bulunan Ohan Efendi ihtilâtdan katiyen men'-i suretde canî ve eşkiya misillü habîs idilmesi ve telgrafın hevâ-hişleriyle keşîde olunmayarak bazı zevâtın eser-i teşvîki olduğu söylenmek ve bu hizmete mukâbil rütbe ve maaş dahi nâ'il olmak için tehdîd ile taltîf-i beyninde bir takım ilkâat tasnî'kârâneye sevk olunmuş ise de kendüsüb erbâb-ı istikâmetden ve iftirâdan çekinür takımından olması cihetle vicdânına karşı ahali-i sem'-i itibâr itmeyüb yine beyân-ı hakikat itmiş bu sırada diğer rufekası tarafından merkûmen habs-i keyfiyeti makâmına ba-telgraf arz olunarak vârid olan

emr-i şedîd üzerine altı gün mevkûf kaldıktan sonra tahlîyesi icrâ ve fakat muhâsebe-i atfâkasının rû'yeti ser-riştesiyle zabtiye-i mahsûsalar kabzayla şitağ-ı i'zâm ve esr olunmuştur.

Şitak Kazası kaimimakamı dahi bu kere istihbâr olunduğuna göre hiss-i hâl ve i'tibâriyle ve orada asakir-i şâhâne kontratoculuğuyla ma'rûf olan merkûm Ohan Efendi'nin fesededen olduğuna dair mazbata tanzîmiyle cânib-i vilâyete takdîm itdiği cümle-i mesmûâtandır. İşte mebsûtât-ı ma'rûzadan muhataalem-i ali-i asaf-ı fehimleri buyurulduğu üzere vali beğın dehşet ve nefret-i 'umûmiyeyi calib-i yolsuz ve kanunsuz muâ'meleden ve hareket-i emniyet-i sekinânesinden fukara ahali kullarının artık hak ve hakikati hizmet idecek yerde çâr na çâr müşârunileyha fikr-i mahsûsuna teba'iyet idüb elan olacağı dürlü desâyise kapılacağı mecbûriyeti derkâr ve binaenaleyh ahalinin efkâr-ı mahsûsaya ta'biiyeti halde nice nice bîgünâh teb'a-i sâdikanın mutazarrır ve bununla beraber ahvâl-i fukaranın dahi nereye müncer olduğu işkâr olmağla bu nikat-i mühriye ziyadesiyle enzâr-ı dikkat-ı asafânelerine min gayr-i haddin celb ve da'vet-i cür'et eyleriz.

Vali-i müşârunileyh tervîc -i efkâr için sûret-i ma'rûza ile her iki milletde ayru ayru tefrika ve münakaşaya ilk idüb yekdiğerine düşürdüğü gibi bütün gayret ve iktidârını aynı bu cihete sarf itmesinden ve taraf-ı diğerdan dahi mehâkim-i azalıkları gibi hukuk-ı âmmeyi te'mîn iden gayet mühim ve nazik memuriyetlerin fikr-i mahsûsuna hizmet iden ve evsâf ve şerâ'it -i matlube-i kanuniyeden bi behre bulunan takımını hasr itmesinden tutunda ahali kulları hukuklarının dûçâr-ı ihlâl olunacağından havfileri mehâkim-i mürâcaata tereddüd iderek umûr-ı mesâlih -i zâtiyelerini yüz üstüne bırağub hukukları bu yüzden dahi zâyi' olmakda ve bu hallerin devamı ise te'sîrât-ı âlemi câlib ve harâbiyet -i adâlet- aliye-i hazreti padişahî üzere iadesi esbâbının istihsâl ve istikmâli husûsunda mesâide râhim ve ittifâk-ı âde-i mün'imânelerinin derkâr buyurulması Van'daki millet-i Ermeniyan kullarını vekaleten bütün âlemi şâmil olan merhamet ve adalet hazreti şehriyârî nam-ı alisine olarak arz ve istidâya cür'et eyledik. Ol babda ve her halde emr u fermân hazreti men lehü'l-emrindir.

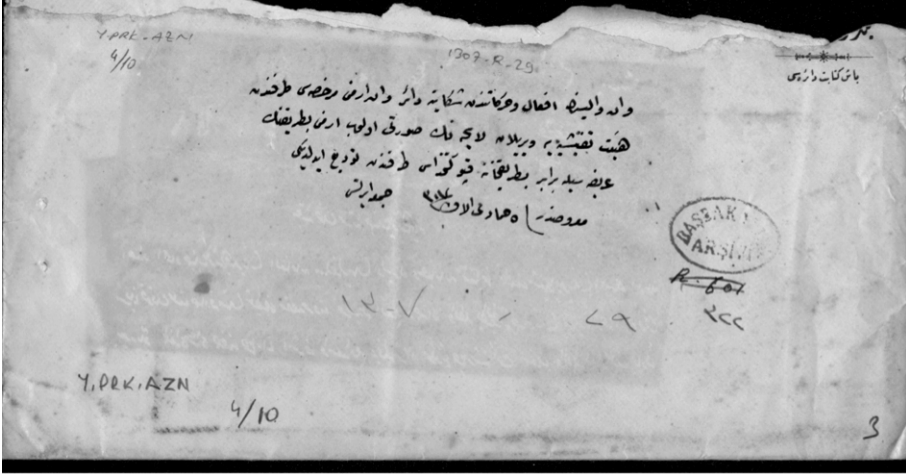
Fi 7 Cemaziyelevvel 1305

Van Ermeni Patrik Vekili Tatyos

Ruhanî Meclis Azaları

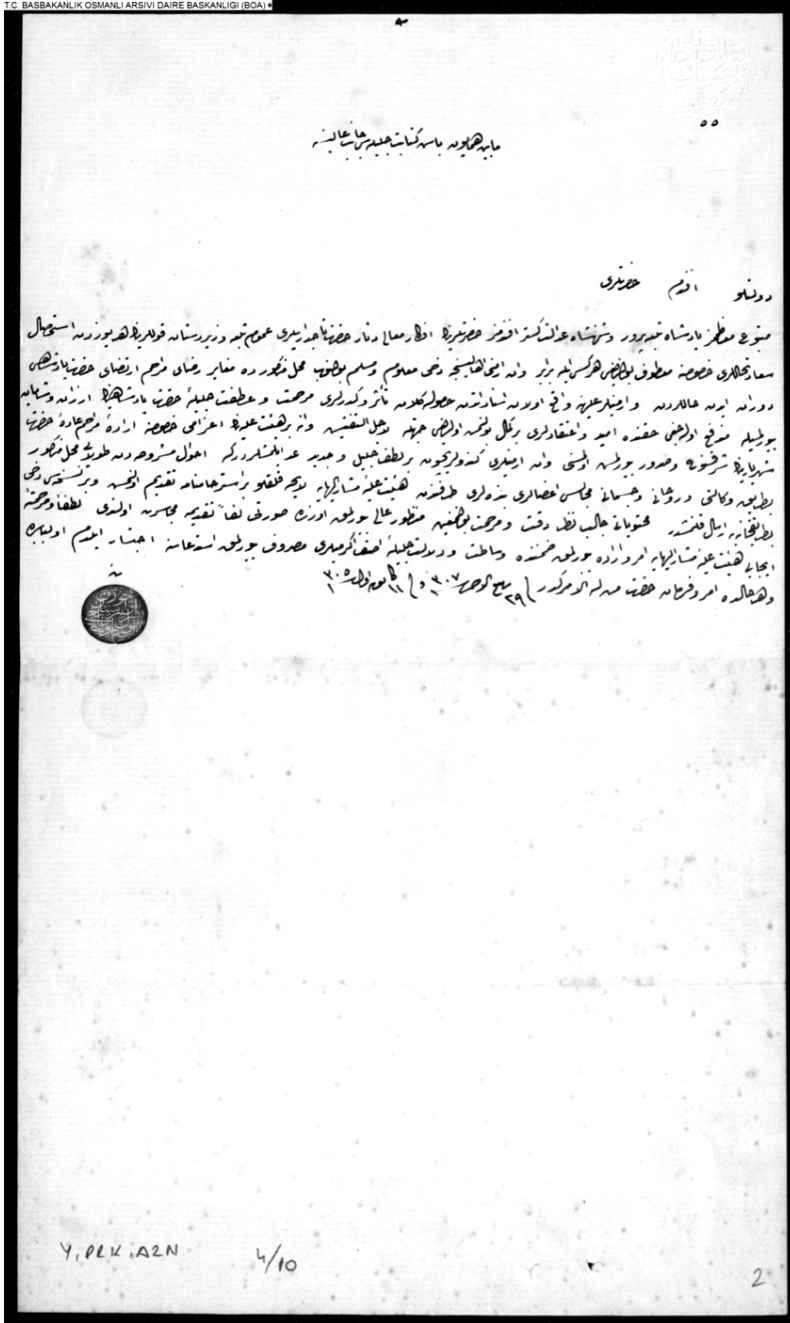
Cismânî Meclis Azaları

Ek-2:

Y.PRK.AZN.00004.00010.003

Ek-3:

Y.PRK.AZN.00004.00010.002

